

Jelle de Boer, Klaas Tiemersma & Henk Dommerholt

Weidevogels bij Natuurmonumenten in Fryslân

Natuurmonumenten beheert sinds 1983 een aantal weidevogelgebieden in Fryslân: Skrok, Skrins, Filenspolder, Leonserpolder en It Hegewiersterfjild. De gebieden herbergen een hoge weidevogelstand. In enkele van die gebieden is zelfs nog een toename de laatste jaren, maar anderzijds zijn er ook bedreigingen voor de weidevogels aanwezig. Hoe is het beheer van deze gebieden en wat is het perspectief voor de toekomst?

Voor Natuurmonumenten begon het weidevogelbeheer in Fryslân in 1983. Toen werden de eerste percelen weiland aangekocht in Skrok en Skrins, twee natuurrezervaten die gerealiseerd werden in de ruilverkaveling Wommels. Skrok, inmiddels 88 ha, ligt in de Friese Greidhoeke, tussen Easterein, Wommels en Iens (fig. 1). Naast de weidevogels is de onregelmatige blokverkaveling van dit graslandgebied van grote cultuurhistorische betekenis. Skrins, 99 ha, ligt iets oostelijker, tussen Easterlittens, Hinnaard en Britswert. Ook dit gebied heeft naast de weidevogels grote waarde door zijn verkavelingstructuur. Leonserpolder, nu 96 ha in bezit bij de Vereniging Natuurmonumenten, ligt onder de rook van Leeuwarden, tussen Jorwert, Baard, Leons en Hilaard (fig. 1). Dit gebied in de ruilverkaveling Baarderadeel is nog in ontwikkeling, de eerste percelen werden aangekocht in 1991, en moet de komende jaren uitgroeien tot een weidevogelgebied van ca 300 ha.

In deze drie gebieden in de Greidhoeke is het ouderwetse greppelpatroon nog voor 95 % origineel. Al deze gebieden liggen in het voormalige slenkengebied temidden van terpen, nu nog in meer of mindere mate zichtbaar. 2000 jaar geleden en ook

recenter overspoelde de zee regelmatig het land. Honderden jaren later werd langzaam de omgeving ingepolderd. Skrok is vrij oud, de Leonserpolder iets jonger en Skrins is als uitloper van de voormalige Middellzee pas rond 1200 voor de landbouw geschikt gemaakt.

De andere twee gebieden liggen in de Lytse Bouhoeke, tussen Bolsward en Harlingen.

It Hegewiersterfjild, 140 ha, ligt tussen Kimswerd en Harlingen achter de Waddendijk (fig. 1). Dit terrein is in 2001 bij een ruil van Staatsbosbeheer overgenomen. Doordat de klei van uitstekende kwaliteit is, zijn hier in de vorige eeuw kleiwinningprojecten uitgevoerd. De opvallende hoogteverschillen zijn voor een groot deel daarmee te verklaren.

De Filenspolder, 21 ha, ten zuiden van Witmarsum, is een oase in een verkavelde omgeving. Dit gebied is in 1987 in de ruilverkaveling Wûnseradeel-Noord verkregen. Alle vijf genoemde gebieden hebben primair een weidevogelstelling. Daarnaast kunnen er ook andere doelen worden nagestreefd, zoals behoud van de brakke flora, dankzij zoute kwel in Skrins, Leonserpolder en in It Hegewiersterfjild.

Al deze gebieden herbergen een zeer goede weidevogelstand. Welk beheer voert Natuurmonumenten om dat te bereiken en wat zijn de perspectieven voor de toekomst?

Een beheer samen met boeren

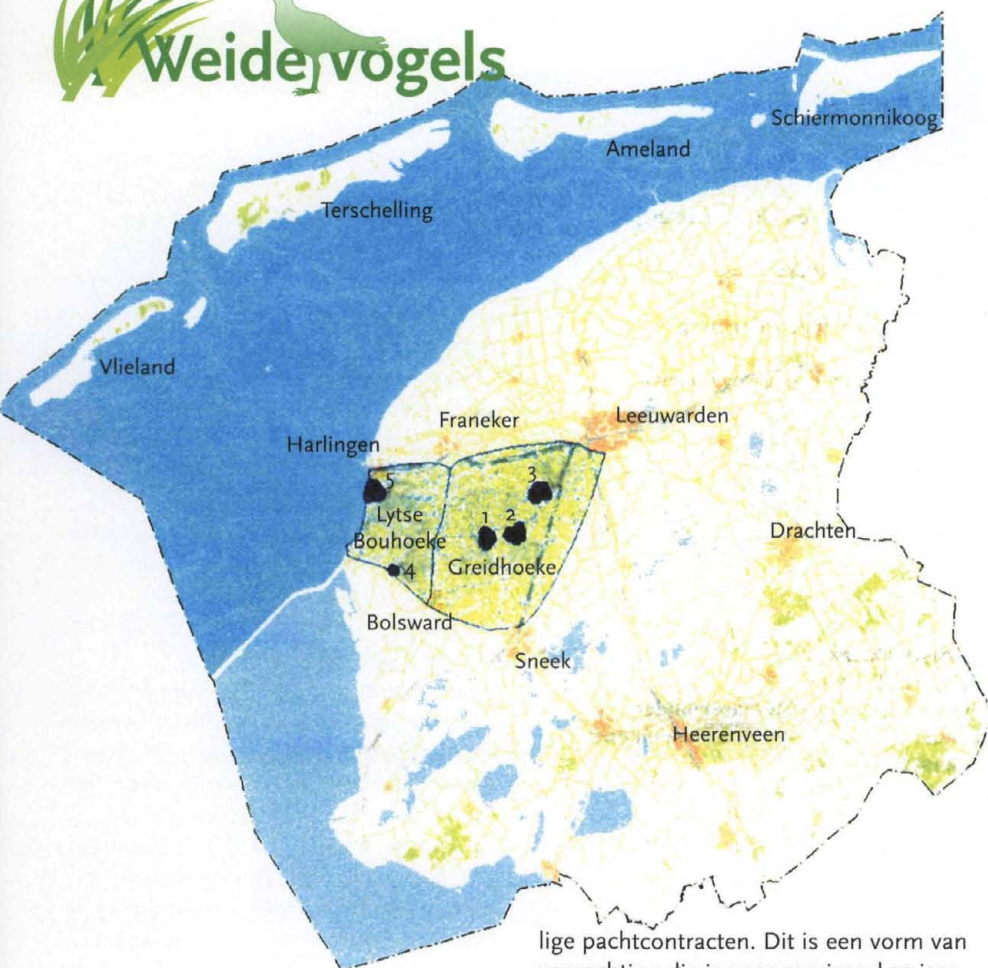
Toen Natuurmonumenten in 1983 in de Greidhoeke begon met weidevogelbeheer was de landbouw met name in de ruilverkaveling Wommels snel bezig te veranderen. De boeren beheerden relatief kleine oppervlakten en moesten groter en moderner gaan werken. Overal waren nog 'mooie' aantallen weidevogels. Boeren en zelfs ook burgers hadden aanvankelijk grote twijfels bij het 'onderbrengen' van weidevogelreservaten bij een natuurbeschermingsorganisatie. Opmerkingen als 'Vogels zitten bij de boeren, daar is het vreten en niet in de reservaten, want die vervuilen enz. enz.' hoorde je regelmatig in de beginjaren. Inmiddels is het beheer door Natuurmonumenten echter volledig geaccepteerd en gewaardeerd. Natuurmonumenten begon in 1983 met het afsluiten van hooi- en inscharringscontracten met een groep biologisch-dynamische boeren uit de omgeving.

Luchtfoto van een deel van Skrok met de beheerboerderij van Natuurmonumenten in het midden. Het greppelpatroon is prachtig te zien (foto: G. Hoitinga).

Weidevogels

Door groei van het aantal hectaren in bezit van Natuurmonumenten en een afnemende vraag van de biologisch-dynamische boeren is dat gebruik teruggelopen naar ongeveer 20 % van de oppervlakte in beheer bij Natuurmonumenten. Andere boeren uit de omgeving namen hun plaats in. Ook heeft er een verschuiving plaats gevonden van losse contracten, vaak voor slechts één jaar, naar zogenaamde eenma-

lige pachtcontracten. Dit is een vorm van verpachting die je voor maximaal 12 jaar kunt afsluiten. Het is een volwaardige manier van verpachting met dat verschil dat beide partijen na de vastgelegde jaren weer 'vrij' zijn.

In de gebieden in de Greidhoeke hebben we als bijzondere afspraak in het pachtcontract laten opnemen dat Natuurmonumenten toezicht houdt en de werkzaamheden aan land en water zelf doet of in opdracht laat doen door loonwerkers.

Fig. 1. Ligging van de weidevogelgebieden van Natuurmonumenten in Fryslân.

- 1 Skrok
- 2 Skrins
- 3 Leonserpolder
- 4 Filenspolder
- 5 It Hegewiersterfild

Het zelf doen van deze werkzaamheden heeft als voordeel dat we zeker weten dat noodzakelijke werkzaamheden op tijd gedaan worden: begreppeling in stand houden, bemesten en weideslepen. Dit weideslepen vindt plaats voordat de eerste Kieviten hun eieren gaan leggen. Vóór 15 maart moet dat gedaan zijn, met brede banden aan de trekker. Natuurmonumenten is bijna elk jaar de eerste die hiermee bezig is. Dan worden de molshopen gevlaakt en de bemeste percelen van september daarvoor 'mooi gemaakt'. Bovendien komen we regelmatig in het terrein, waardoor je ontwikkelingen constateert en tijdige maatregelen kunt nemen.

Daarnaast is het in zijn geheel laten schouwen van de sloten veel efficiënter. Aangezien we lang water willen vasthouden in de greppels, is ook het openmaken van buizen door pachters zonder toestemming niet toegestaan. Overleg met grondgebruikers over alle zaken die spelen en te maken hebben met een goed weidevogelbeheer is zo een voortdurend terugkerende activiteit, waar we bewust veel energie in steken. Gelukkig is er nog steeds belangstelling voor deze vorm van grondgebruik bij veel boeren en zijn ze ook nog bereid een pacht prijs te betalen.

Hier en daar lopen vanaf 1 mei kleine koppels rundvee. Na 15 juni kan de eerste snee gemaaid worden; de juiste datum wordt na overleg met de beheerder bepaald, afhankelijk van de aanwezigheid van vogels. De naweide (2e en 3e snee) wordt door rundvee en schapen opgevreten. Het is nadrukkelijk de bedoeling dat de percelen met kort gras de winter uitkomen: oude vegetatie is slecht bij weidevogelbeheer. Ook andere opslag of begroeiing past niet bij weidevogelbeheer.

Skrok. De rond 1930 afgegraven terp Swyns is in 1995 door Natuurmonumenten onder water gezet (foto: G. Hoitinga).

Riet (*Phragmites australis*) en Krulzuring (*Rumex crispus*) worden verwijderd door maaien of uitsteken. De boeren zorgen dus dat het gras wordt weggehaald, door middel van vee of maaien.

Landschappelijk onderscheiden deze graslanden zich ook steeds meer van hun omgeving. Het ook cultuurhistorisch zo belangrijke verkavelingspatroon met greppels en voormalige slenken wordt elders steeds schaarser en is daardoor van toenemende betekenis. Door het extensieve beheer en de late maaidata zijn ze veel bloemrijker dan de vroeg gemaaide cultuurgraslanden. Ecologisch gezien is het bloemrijke karakter ook van wezenlijk belang, omdat dat meer insecten aantrekt, zodat er een gevarieerder voedsel aanbod met name voor de jonge kuikens is. Overigens zou het goed zijn deze vaak gehoorde aanname van het belang van een bloemrijk karakter nog eens door onderzoek te onderbouwen.

Eens in de drie of vier jaar worden de percelen bemest met strorijke stalmest, ca 20 ton per ha, andere mest wordt niet gebruikt. Het bodemleven en de pH wordt door middel van steekproeven eens in de vier jaar gecontroleerd. Als optimale pH hanteren we 5,0. Bodemkwaliteit en bodemleven blijven zo in orde volgens bodemanalyses. Aangezien de meeste boeren geen of te weinig stalmest kunnen leveren, wordt veel mest van elders aangevoerd. Hiervoor heeft Natuurmonumenten jaren geleden twee opslagplaatsen voor mest gemaakt, zodat er mest van onder andere geitenhouders in de winterperiode kan worden verzameld.

Water

Water trekt als een magneet aan weidevogels. In de gebieden zijn natte plekken en enkele plassen aanwezig voor vogels die willen 'recreëren' of hier staande slapen, zoals de Grutto's dat doen. Daar-

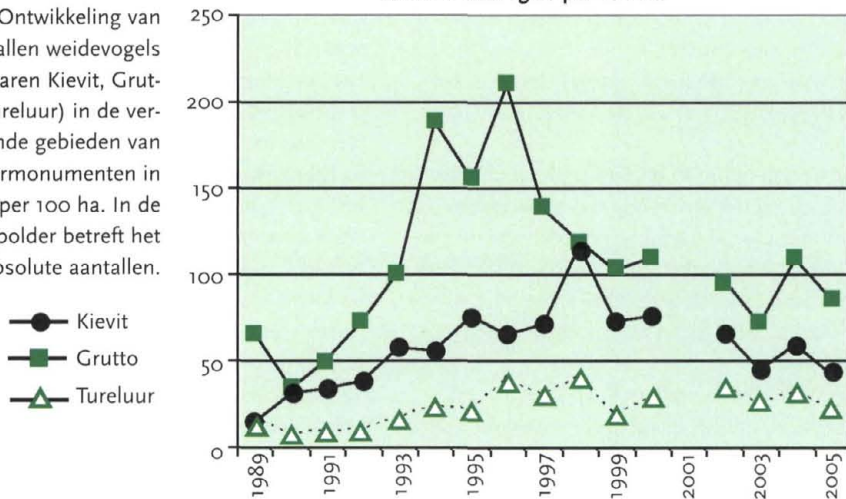
naast blijven er hier en daar greppels vol regenwater staan die in de loop van het voorjaar slijkgig indrogen en met name voor jonge Kieviten en Tureluurs ideale foerageermogelijkheden bieden. Sloopwaterpeilen zitten op 30 tot 50 cm beneden maaiveld. Dit is minder cruciaal, omdat het geen direct verband heeft met grondwater. Door dit 'spelen' met water, de bolle ligging van de percelen en de zeer extensieve beweiding ontstaat een natuurlijke mozaïek in de reservaten. Dit gaat verder dan een kleinschalig en gevarieerd maaipatroon, zoals dat bij het agrarisch natuurbeheer gepropageerd wordt.

Aantallen weidevogels hoog

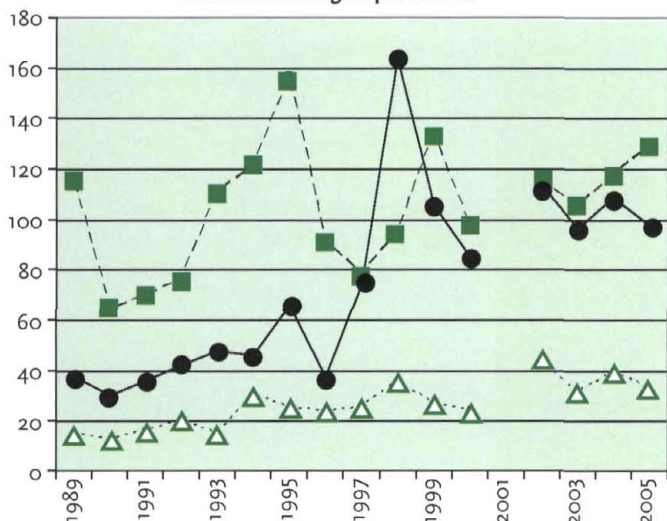
De gebieden zijn door nieuwe aankopen regelmatig uitgebreid. Daarom zijn de aantallen weidevogels in de diverse gebieden (fig. 2) steeds per 100 ha aangegeven (met uitzondering van de Filenspolder). Het algemene beeld is dat de Tureluur het goed doet. Zijn verborgen leefwijze past goed bij de structurenrijke graslanden in de reservaten. Hij heeft veel baat bij dit reservatsbeheer, omdat er laat gemaaid wordt. De Tureluur profiteert ook van de andere weidevogels als het gaat om het verjagen van vijandelijke indringers. De Grutto neemt, na eerst een forse toename, helaas over de hele linie wat af. Door de hoge dichtheden in verschillende percelen is deze soort heel kwetsbaar. Het zijn min of meer koloniebroeders die zich zo gezamenlijk wapenen tegen predatoren. Wordt zo'n perceel bezocht door een grondpredator zoals Vos (*Vulpes vulpes*) of Bunzing (*Mustela putorius*), dan kunnen ze de plaats mijden en heeft dit direct grote

Fig. 2. Ontwikkeling van de aantallen weidevogels (broedparen Kievit, Grutto en Tureluur) in de verschillende gebieden van Natuurmonumenten in Fryslân per 100 ha. In de Filenspolder betreft het absolute aantallen.

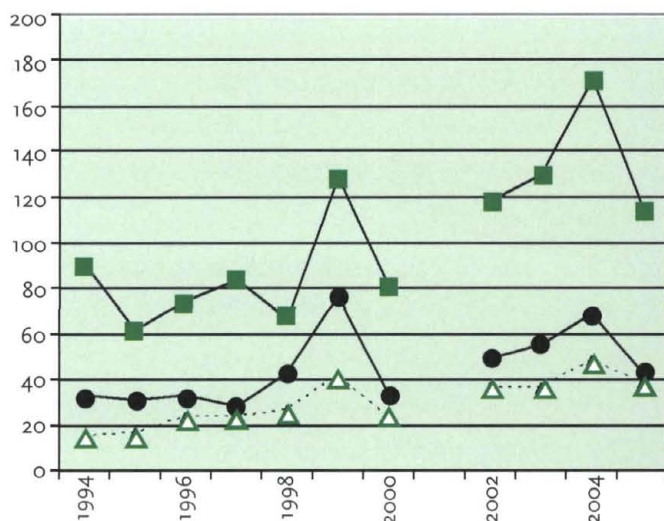
Skrok: weidevogels per 100 ha

Skrins: weidevogels per 100 ha

Leonserpolder: weidevogels per 100 ha telgebied

Swyns is belangrijk voor verschillende weidevogelsoorten waaronder Kemphanen (foto: J. de Boer).

gevolgen voor de gemiddelde dichtheid. De Kievit kan zich goed handhaven maar is net als de Grutto kwetsbaar, ook door de hoge dichtheden op perceelsniveau. Kievit is door de herleg minder gebonden aan een korte periode van broeden en heeft daardoor meer kans van slagen om jongen te produceren dan de Grutto.

De Graspieper doet het goed, Veldleeuwrik neemt ook hier, met name op Skrins, af. Kemphaan is een veel geziene doortrekker en een incidentele broeder. Dit geldt ook voor de Watersnip. Verder zijn er broedende Visdiefjes, Kluten, Krak-, Slob- en Kuifeenden, alles in stabiele kleine aantallen.

In alle gebieden is het aantal broedparen van alle weidevogels gezamenlijk tenminste 180 per 100 ha.

Als we naar de ontwikkelingen per gebied kijken dan is het aantal weidevogels in Skrins gemiddeld redelijk stabiel (fig. 2). Door vernatting van enkele percelen (in contrast met de droge buurlanderijen) is de Kievit in aantal vooruitgegaan. Grutto en Tureluur vertonen hier een hele mooie stabiele trend.

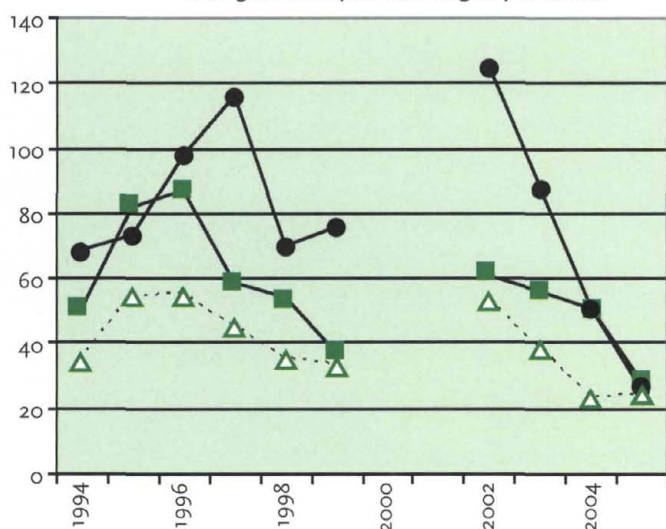
Skrok heeft de laatste jaren een wat neergaande trend bij zowel Grutto als Kievit. Dit kan samen hangen met toenemende predatie van met name de Bunzing.

In de Leonerpolder is na een opgaande lijn van de laatste jaren vorig jaar een lichte terugval geweest. Door de Bunzing waren enkele percelen in enkele dagen leeggehaald en dat heeft zich nauwelijks weer hersteld.

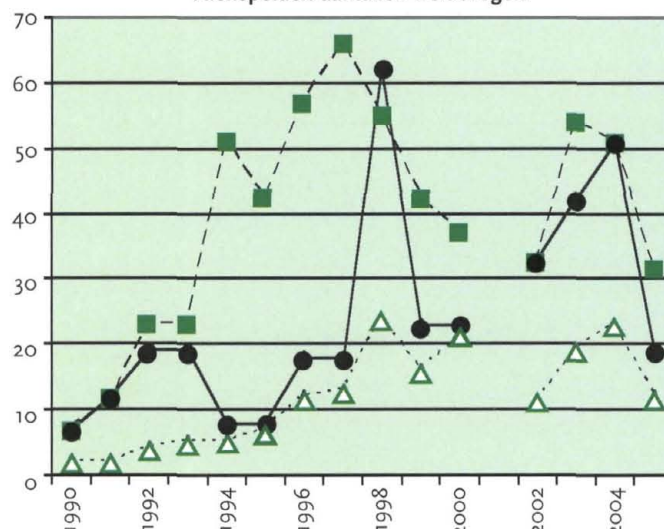
In It Hegewiersterfjild is duidelijk sprake van een neergaande lijn: de Vos heeft hier de laatste twee jaar een negatieve invloed gehad.

In de grafiek van de Filenspolder zijn de werkelijke aantallen van de weidevogels weergegeven. Deze aantallen zou je terug kunnen brengen tot de aantallen per 100 ha, maar door de zeer hoge dichthe-

It Hegewiersterfjild: weidevogels per 100 ha

Filenspolder: aantallen weidevogels

den op deze 21 ha (in 2005 ging het in totaal om 67 nesten van weidevogels) krijg je dan buitensporig hoge getallen. Dit geeft aan dat het gebied wel een oase voor weidevogels is. Aardig is dat het tellen van weidevogels hier al 20 jaar door de fam.

Hibma wordt gedaan door nesttelling (de andere gebieden worden door middel van de landelijke BMP methode geteld). De schommeling van de aantallen Kieviten heeft sterk te maken met de omgeving. Afgelopen jaar is bij de naastgelegen boer veel maïs verbouwd waardoor een deel op de zwarte grond is gaan broeden. In een droog voorjaar zoals 2004 is de nattere Filenspolder voor weidevogels veel geschikter en daardoor nemen dan de aantallen ook toe.

De Grutto schommelt sterk, maar de aantallen blijven wel heel hoog. Deze soort is sinds 1990 toch behoorlijk toegenomen. De Tureluur is hier sinds 1990 van een enkel paar opgeklommen naar een gemiddelde van ongeveer 15 broedparen per jaar. De achteruitgang van 2005 die in meerdere grafieken is te zien is voor een groot deel toe te schrijven aan de toegenomen predatiedruk. Met name de Bunzing, die in het verleden intensief bestreden werd, rukt weer op.

Zorgen voor de toekomst maar ook mogelijkheden

Het ziet er vrij somber uit voor de weidevogelstand in Fryslân. De afname van weidevogels in deze provincie baart grote zorgen, zowel op boerenland als ook in een groot deel van de reservaten (kader 1). Op de kleigronden lijkt de weidevogelstand nog de beste perspectieven te hebben. Het succes van bijvoorbeeld Skrok en ook Skrins is naast een intensief weidevogelvriendelijk beheer, ook te danken aan de geschiktheid van de bodem. De knip-

In Skrins is een zoute kwelpas. Vanuit de vogelkijkhut is goed te zien hoe Grutto's, Scholeksters en Bergeenden hier foerageren. Bloemrijke hooilanden op de achtergrond (foto: J. de Boer).

Typisch fries landschap in de greidhoeke (foto: J. de Boer).

Dankzij zoute kwel komt Goudknopje (*Cotula coronopifolia*) massaal in Skrins voor (foto: J. de Boer).

Weidevogels

klei van Skrok geeft heel lang weidevogels de kans voedsel te vinden, doordat de bodem niet 'verknoid' is door omwoeling en drainage of vlakschuiven. Dit allemaal in tegenstelling tot veel 'kunstgraslanden' van de buren. Gelukkig neemt de belangstelling bij boeren voor een weidevogel-vriendelijk beheer toe, dankzij beheervergoedingen (agrarisch natuurbeheer) en mogelijkheden voor het zogenaamde Particuliere Beheer.

Punt van zorg vormt ook de ruimtelijke ordening. De openheid van de gebieden is kenmerkend en belangrijk in een streek als de Greidhoeke en essentieel voor een hoge weidevogelstand. Spontaan opkomend of bewust geplante bomen zullen niet toegestaan mogen worden. In praktijk zien we dit toch sluipend gebeuren. Bij het verder opgroeien van bomen of bos vormt dit zonder twijfel een belemmering voor de weidevogels, waarbij ook de toenemende predatie een factor van betekenis zal zijn. Kappen van het bos behoort vaak niet tot de opties, al zou dit vanuit de weidevogels bezien zeer gewenst zijn. Ook verlichting, recreatieve ontsluiting, oprukkende bebouwing en rondwegen, zoals bijvoorbeeld nu gepland tot op 100 meter van Skrok, verkleinen de leefruimte van de weidevogels steeds meer. Het Streekplan, bestemmingsplannen en uitbreidingsplannen zouden eigenlijk een 'Grutto toets' moeten ondergaan.

Een ander punt van zorg is de toenemende predatie, zoals ook uit het Opkrikplan (kader 1) bleek. Niet alleen de Vos is schuldig, maar een scala aan predatoren heeft invloed op de weidevogelstand. De druk van de predatie zal nog meer bespreekbaar moeten worden. Daarbij is natuurlijk duidelijk dat weidevogels enorm kwetsbaar zijn: eerst vier weken op de eieren passen en daarna nog vier weken op de jongen en dat allemaal op de grond. Juist om weerstand te bieden aan deze predatie is het nodig dat er sterke populaties blijven. Knelpunt kan ook zijn dat naarmate in de omgeving steeds minder weidevogels zijn, de predatoren steeds meer op de reservaten af zullen komen.

De weidevogelcultuur is in Fryslân aan het verdwijnen. De cultuur die de weidevogels zoveel steun in de rug heeft gegeven in de vorige eeuw zal weer meer aandacht moeten krijgen. Wat waren na 1945 de gewoonten in het boerenbedrijf en welke omstandigheden deden de weilanden volop leven? Dat zijn zaken waar we meer aandacht aan moeten geven.

Kader 1. Opkrikplan

De laatste jaren vond niet alleen in het boerenland, maar ook in meerdere reservaten (in heel Fryslân) een achteruitgang van de aantallen weidevogels plaats.

Daarom hebben de terreinbeherende natuurbeschermingsorganisaties in Fryslân de koppen bij elkaar gestoken onder het motto: aan ons zal het niet liggen. Gezamenlijk is besloten, met financiële steun van de provincie, een onderzoek te laten doen door ecologisch adviesbureau Altenburg & Wymenga naar het optimaliseren van het beheer in de reservaten. Vijftig weidevogelgebieden zijn in dit project, het zogenaamde 'Opkrikplan Friese weidevogelreservaten', onder de loep genomen.

Middels een checklijst zijn alle relevante punten van beheer, externe invloeden en aanbevelingen op tafel gelegd en met de beheerders gezamenlijk besproken (interview).

De ontwikkelingen in de terreinen van Natuurmonumenten en de beheeraanpak kwamen als erg positief uit het onderzoek. In deze terreinen bleek dat meer mozaïekbeheer door middel van toenemende beweiding vanaf 1 mei bij zou kunnen dragen aan meer overlevingskansen voor jonge weidevogels. Natuurmonumenten gaat dit uiteraard in de praktijk brengen en deels is dit ook al gebeurd.

De gebieden in Fryslân van Natuurmonumenten, en uiteraard ook die van Staatsbosbeheer en It Fryske Gea, kunnen een belangrijke bron- en voorbeeldfunctie hebben naar de toekomst. Voorkomen moet worden dat dit slechts eilanden in een vogelarm cultuurland blijven. Juist in de omgeving van die natuurgebieden moet heel veel gebeuren om tot een blijvend goede weidevogelstand in Fryslân te komen. Rond de goede gebieden zou het agrarisch natuurbeheer sterk gestimuleerd en geconcentreerd moeten worden, zodat de overproductie in de reservaten zich kan uitspreiden in de omgeving. Samenwerking in beheer en concentratie rond potentieel goede gebieden zal meer prioriteit moeten krijgen. Onderzocht zou kunnen worden of er niet meer van dat soort intensief te beheren weidevogelreservaatsgebieden moeten komen om weer een impuls in de goede richting te geven. In de Greidhoeke zijn zeker nog wel mogelijkheden. Dat is feitelijk geen bedreiging voor de landbouw, ook niet als ze bij de terreinbeheerders in gebruik zijn, want de facto zijn onze reservaten nog steeds in landbouwkundig gebruik, en kunnen indien klein en verspreid gelegen ingepast worden in de bedrijfsvoering van aanpalende boeren. Maar ook de gebieden zelf zijn nog niet veilig gesteld. De aankopen zijn nog niet afgerond. Zo is in de Leonerspolder nog veel particulier eigendom met landbouwkundig beheer aanwezig. Tot voor kort was het de bedoeling dat Natuurmonumenten hier na aankoop het beheer over zou gaan nemen, maar door toedoen van de politiek is inmiddels bepaald dat hier particulier natuurbeheer zal komen. Dat betekent versnippering van eigendom, maar hopelijk niet van beheer. Samenwerking zal een uitdaging worden om hier een optimaal en

ambitieuw weidevogelbeheer te realiseren. Over het spelen met de waterpeilen zal overeenstemming moeten komen. Ook zal er instrumentarium moeten komen dat de verschillende beheerders vervolgens aan de gemaakte afspraken kan binden! Er liggen in Fryslân veel kansen om in samenwerking goede weidevogelgebieden overeind te houden.

Summary

Meadow birds in reserves of Natuurmonumenten in Fryslân

Natuurmonumenten owns in the northwestern part of Fryslân five reserves (total ca 500 ha) where the management is primarily focussed on meadow birds. In all reserves high numbers of meadow birds can be found. Important for these high number is a very open and quiet landscape. Probably the most important factor, however, is the management. Mowing and grazing are organized by farmers but all the other activities are done by Natuurmonumenten. This secures a management that offers good possibilities for meadow birds. Nevertheless, for the future several problems are identified. The increase of houses, trees and roads in the direct surroundings of the reserves forms a threat for the number of meadow birds as well as a gradually increasing predation. To maintain high numbers of meadow birds also around these reserves the management should be focussed on meadow birds, securing large areas that can be much more effective than the present reserves.

J. de Boer, K. Tiemersma & H.J. Dommerholt
Vereniging Natuurmonumenten
Skrok 11
8734 HG Oosterend
e-mail: j.deboer@natuurmonumenten.nl